



УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2263>**М. Баб'юк,**кандидат юридичних наук, директор
Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола**І. Гелецька,**кандидат юридичних наук,
заступник директора з навчальної, наукової роботи
та міжнародного співробітництва
Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола

ЗАКОНОДАВЧА ТЕХНІКА ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМАХ

Постановка проблеми. Для сучасної науки однією з провідних функцій є функція допомоги практиці, тобто прикладна. А отже, її цивілістика з метою вдосконалення чинних механізмів правового регулювання та правозастосування на перший план ставить дослідження чинного законодавства, правозастосовної практики та цивільно-правової доктрини. Протягом останніх десятиліть у правовому суспільстві чітко виражається проблематика юридично-технічної досконалості нормативно-правових актів та можливості їх практичного застосування. Увага законодавця має спрямовуватися не лише на зміст актів, які ним приймаються, але й на їх форму. А такого можна досягти завдяки точному й послідовному дотриманню правил законодавчої техніки під час побудови кожного конкретного припису. Кваліфіковане застосування елементів законотворчої техніки є запорукою підвищенню юридико-технічного рівня законодавчих актів, як важливого показника його якості. Цивільно-правові норми містять у собі цілу низку законодавчих прийомів, що потребують наукового дослідження для правильності їх розуміння та застосування. До них можна віднести презумпції, фікції, оціночні поняття. Крім того, до цього переліку варто додати назву закону,

його структуру, назви статей, мову, використання бланкетних норм тощо.

Стан дослідження теми. У юридичній літературі тема законодавчої техніки у приватному праві, а конкретніше у цивільному праві України, досліджувалась рядом видатних вчених. Серед них фігурують такі імена: В. Щербина, В. Лебеденко, О. Павличенко, О. Величко, О. Семчик, О. Зайцева, О. Діденко та інші. Незважаючи на багатоманітність матеріалу, існують питання, що потребують детальнішого вивчення. До них належать правильність означених понять, розмежування та співвідношення фікцій та презумпцій у цивільному праві України, встановлення чіткості критеріїв, за якими можна виділити окремі прийоми законодавчої техніки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка понятійного-категоріального апарату правової науки, як і будь якої іншої науки, традиційно належить до її найважливіших науково-методологічних проблем. Правова наука використовує свій категоріальний апарат, який є сукупністю категорій чи понять, що використовуються в аналізі суспільних відносин, які становлять об'єкт правового дослідження.

Засоби і прийоми є технічними, оскільки вони є, так би мовити, зовнішніми інструментами і спосо-



бами організації правового матеріалу. Як і все технічне, засоби та прийоми законодавчої техніки з однаковим успіхом використовуються під час створення, оформлення й систематизації законів [1, с. 180].

Щодо системи правил, то вони можуть бути закріплені в нормативних актах, інструкціях тощо. У такому випадку вони виступають юридично-технічними нормами, які покладають на законодавця обов'язок дотримання вимог для забезпечення досконалості системи законодавства.

Ключовим поштовхом до творення правових норм, а зокрема закону, є певна суспільна проблема, що має вирішальне значення для держави, людей та суспільства в цілому. Відповідно, під час процесу творення норми застосовується система правил, яка покликана на вдосконалення законодавства. У цьому випадку техніку можна розглядати в суб'єктивному сенсі, як мистецтво оздоблення правового матеріалу, а в об'єктивному як механізм правотворчості [2, с. 205].

Змістовний сенс цивільно-правової норми знаходить своє відображення у її визначенні. Лаконічність викладу суті того чи іншого поняття може виступати як позитивною, так і негативною якістю конкретного визначення. Зокрема, у разі доцільної лаконічності визначення можливо максимально конкретно підкреслити основні особливості та ключові характеристики певного явища. Однак надмірна стислість у формуванні правової норми може створити ситуацію, в якій будуть втрачені окремі риси та ознаки певного поняття, що призведе до недостатнього розкриття та недостовірної характеристики цивільно-правового явища. А отже, аби не виникали ситуації, в яких визначення упускають деякі риси та характеристики досліджуваного явища, застосовують понятійний ряд, що являє собою сукупність декількох визначень певного явища. На основі такого понятійного ряду можливе формування складні-

ших та розгорнутих понятійних конструкцій, що у сукупності дозволять найповніше дати визначення досліджуваному явищу.

Властивості науковості та достовірності поняттями набуваються тільки тоді, коли вони найбільш повно і правильно здатні відобразити як загальні, так і специфічні ознаки цивільно-правових явищ, що розкриваються.

Як кожна галузь права, цивільне право характеризується не лише своїм предметом, методом, функціями, принципами, але й системою власних категорій, юридичних конструкцій, характерних прийомів юридичної техніки, серед яких правові презумпції та фікції.

Юридична презумпція – один із проявів мистецтва законотворення. Забезпечуючи загалом однаковий підхід до усіх учасників цивільних правовідносин, законодавець іноді все таки надає перевагу одному з них, тих самим гарантуючи стабільність таких відносин, підтримку тих явищ і процесів, які є нормальними для цивілізованого суспільства. Така перевага проявляється у тому, що певні правові явища заздалегідь оголошуються існуючими або не існуючими та породжують правові наслідки. Загальновідомо як те, що презумпція в літературі трактується як припущення, так і те, що презумпція походить від латинського «*praesumo*» («передбачати»). Цілком зрозуміло, що ці слова мають різне смислове навантаження, а отже, цілком слушною є позиція З.В. Ромовської в контексті того, що під презумцією варто розуміти саме передбачення, а не припущення. Тим паче, як наголошує автор, у Цивільному Кодексі України (далі – ЦК України) [4] є ряд презумпцій, де ця різниця досить яскраво вбачається [3, с. 161].

У ЦК України виділяється ціла низка найрізноманітніших презумпцій. Переважна більшість з них належить до галузевих презумпцій, що притаманні лише цивільному праві



України, але окрім них існують ще й міжгалузеві до яких слід віднести, наприклад, презумпцію вини (ст. 614 ЦК України).

Презумпція вини у цивільному праві характеризується тим, що особа, яка вчинила правопорушення, вважається винною доки не доведе протилежне. Так, у рішенні Луцького міськрайонного суду Волинської області у справі № 161/17220/18 від 31 січня 2019 року [5] зазначено, що складові цивільно-правової відповідальності доводить саме позивач, але це не стосується вини, оскільки у цивільному законодавстві встановлена відповідна презумпція. Така ж правова позиція висвітлена у постанові Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 686/10520/15 [6].

Е. Голодницький пропонує використовувати поняття «презумпції винності», а не єдине поняття «презумпція вини». Презумпції винності, на його думку, це основні цивільно-правові заперечні презумпції, що також називають доказовими презумпціями, оскільки вони припускають наявність вини і визначають сторону, що несе тягар доведення невинності. Крім того, Е. Голодницький виділяє дві групи презумпції вини: презумпції вини особи, що не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином, і презумпції вини особи, яка завдала певну шкоду [7, с. 6]. Цю позицію варто підтримати оскільки визначення презумпції вини за положеннями ст. 614 ЦК України можна застосувати лише до випадків, коли йдеться про порушення договірних зобов'язань. У деліктних зобов'язаннях таке визначення презумпції вини за своїм змістом і правовою сутністю ніяк не може бути застосоване. Не дарма певно цивілісти, які займаються проблематикою деліктних зобов'язань, зазначають, що до даних зобов'язань варто застосовувати категорію «вини», визначення якої сформульовано у положеннях кримінального права. На жаль, щодо

поняття «презумпції вини» у деліктних цивільно-правових зобов'язаннях, неможливо за аналогією застосувати норми кримінального права, а це вимагає відповідного реагування з боку законодавця в ході рекодифікації ЦК України.

Особливість закріплення презумпцій у правових нормах означає, що в більшості випадків чітко визначаються умови дії тієї чи іншої презумпції. Наприклад, умовою дії презумпції безвісної відсутності є те, що протягом року особа не з'являлась у місці свого постійного проживання, а умовою дії презумпції виконання зобов'язання є наявність у боржника боргового документа, який підтверджує виконання ним зобов'язання [8, с. 123].

Крім того, у цивільному праві України наявні презумпції, що містять, так званий, спростований характер. Головною рисою виступає те, що закон допускає певні можливості спростування, а точніше вони будуть вважатися істинними поки не буде встановлено інше. До таких категорій, наприклад, відносять презумпцію безвісної відсутності особи.

Окремо варто розглянути такі галузеві презумпції, як презумпції справедливості, добросовісності, розумності, що за своїм характером є непрямими.

Вимога справедливості, добросовісності та розумності цивільного законодавства фактично виражається у встановленні його нормами рівних умов для участі усіх осіб у цивільних відносинах, поєднанні норм, спрямованих на забезпечення реалізації цивільного права з дотриманням прав та інтересів інших осіб, закріпленні можливості адекватного захисту порушеного цивільного права або інтересу [9, с. 351]. Непрямий характер цих засобів законодавчої техніки полягає у тому, що чітко в нормі він не закріплений, але впливає із її суті.

Що стосується справедливості, то у ст. 3 ЦК України вона зазначена як



загальна засада цивільного законодавства. Названа категорія полягає у відповідності застосування норми права до конкретних суспільних відносин, що виникли. Проте ні в цивільному законодавстві, ні в законодавстві інших галузей права не міститься поняття такої презумпції, але наявні норми, що місять її прояви (ст. ст. 12, 23, 123, 627 ЦК України).

Найбільш суперечливою непрямою презумпцією у цивільному праві є презумпція розумності. Проблема юридичного закріплення та практичного застосування цієї презумпції пов'язана, насамперед, з визначенням поняття «розумність». У зміст цього поняття закладено фактор суб'єктивної оцінки, а тому воно може мати неоднозначне тлумачення. Так, деякі автори під «розумністю» розуміють усвідомлення правомірності своєї поведінки [10, с. 10]. Щодо законодавчого закріплення вказаного поняття або так званої презумпції, то у ч. 5 ст. 12 ЦК України вказується, що поведінка володільця цивільних прав, зазвичай, вважається розумною та добросовісною, але якщо інше не встановлено судом. Проблематика відсутності у нормативно-правових актах презумпції розумності полягає у тому, що суди розглядають цю категорію через призму власних упереджень та думок, а судові рішення, зазвичай, вважається розумним. З цього випливає, що відповідна категорія належить і до іншого засобу законодавчої техніки – оціночних понять.

Історично категорія добросовісності виникла ще у римському приватному праві. Розвиток обороту в стародавньому Римі зумовив послаблення формалістичних тенденцій пануючого правового режиму: поряд зі вже існуючими договорами «суворого» права почали з'являтися договори «доброї совісті», тобто такі, зміст яких визначається справжніми намірами сторін, а у випадку їх незрозумілості – звичаями ділового обороту [11, с. 259]. На цьому етапі розвитку суспільства

нормативного закріплення вказаного поняття не має. Неможливо й знайти певні підходи для його визначення у повному обсязі. Проте, не слід забувати, що «добросовісність» – це етична та моральна категорія, яка характеризує якості особи.

Аналізуючи наукову позицію Д. Луспенника, можна зробити висновки, що вихідними для визначення поняття «добросовісність», яке використовується у діючому ЦК України, мають бути критерії щодо набувача (ст. 330), власника (ст. ст. 344, 390), особи, яка виготовила рухому річ шляхом переробки з матеріалу, що їй не належить (ст. 332) та низки інших (ст. ст. 212, 1215). Якщо особа діє без певного умислу заподіяти шкоду іншій особі, а також не допускає недбалості або самовпевненості відносно можливого завдання шкоди, то таку особу слід вважати добросовісною [12, с. 112]. Також слід зазначити, що названа презумпція тісно пов'язана із презумпцією вини. Це впливає, наприклад, із ст. 39 ЦК України — за завдану шкоду внаслідок недобросовісної поведінки, особа буде нести відповідальність.

Таким чином, існування правових презумпцій у цивільному праві України виступає певним передбаченням про наявність чи відсутність конкретних фактів, одночасно будучи засобом законодавчої техніки. Існує безліч класифікацій даної категорії, більше того, ЦК України містить цілу систему відповідного елементу юридичної техніки. Проблематика існування презумпції полягає у тому, що відсутній одноманітний підхід до їх застосування, окрім цього, презумпція розумності, справедливості, добросовісності не має свого нормативного закріплення, що ускладнює її використання.

Зміна векторів суспільного та державного розвитку передбачає необхідність пошуку найбільш адекватних засобів регулювання та координації суспільних відносин, формування



нових підходів до правових інструментаріїв, що вже апробовані практикою та можуть використовуватися з метою підвищення ефективності механізму дії права. До таких інструментів належить правова фікція, яка достатньо широко застосовується в матеріальних і процесуальних галузях українського права.

Поняття «юридичні фікції» – загальнотеоретичне поняття. Узагалі юридичні фікції – це інструменти в юридичній техніці, інтелектуальні методи абстрактного характеру, які використовуються для аналітичної роботи в різних галузях знань. Можна сказати, що їх застосування веде до закріплення вимислу в праві [13, с. 221].

Разом із тим, у наукових дослідженнях проблема фікцій аналізується фрагментарно і в загальній теорії права теорія фікцій до теперішнього часу не отримала самостійної конструктивної розробки, де розглядалися б загальнотеоретичне розуміння правових фікцій, їх класифікація, значення і роль як для механізму дії права, так і у функціонуванні правової системи України [14, с. 3].

Найважливішою передумовою виникнення та використання правових фікцій є необхідність регулювання відносин, що складаються в суспільстві, за допомогою умовно сформульованої дійсності. У різних правових системах фікція є ефективним інструментом ціннісно-нормативного регулювання суспільних відносин [1, с. 181].

Яскравим прикладом фікції можна вважати положення ст. ст. 57, 68 Конституції України [15] про те, що всі акти законодавства мають бути доведені до відома населення і, якщо ця вимога виконана, то незнання закону не звільняє від відповідальності. Таким чином, правова фікція – один із найважливіших засобів законодавчої техніки, який формує правосвідомість громадян.

О.А. Кузнецова зазначає, що цивільно-правова норма-фікція –

це спеціалізована норма права, що виконує функцію спрощення шляхом визнання неіснуючих обставин такими, що існують, і навпаки [16, с. 78]. Більше того, серед науковців склалася певна традиція щодо визначення цього елемента засобом визнання існуючих фактів неіснуючими або навпаки. Тобто вона застосовується тоді, коли законотворець не може через відсутність відповідної інформації створити таку норму, яка б відображала усі обставини.

Традиційно у цивілістичній науці склалася позиція, що згаданий спосіб законодавчої техніки можна класифікувати на неспростовані та спростовані (оспорені) фікції. Перший вид полягає у тому, що такі фікції – безумовні, а тому не можуть бути спростовані сторонами чи судом. До них відносять, наприклад, правові норми щодо визначення місця проживання фізичної особи чи місця знаходження юридичної особи, щодо встановлення понять подільних і неподільних, рухомих і нерухомих речей, а також багато інших. У свою чергу спростовані фікції можуть оспорені в судовому порядку. Їх відмінність від першого виду – можуть встановлюватись законом або домовленістю сторін. Для прикладу, певна грошова сума, що визначена у договорі, буде визнаватись належною платою лише для сторін конкретного договору. Це ж правило можна застосувати до валюти платежу.

Про наявність у її змісті юридичної фікції наголошує й ч. 3 ст. 46 ЦК України. Зокрема, у ній вказується, що фізична особа оголошується померлою за рішенням суду від дня набрання ним законної сили. У свідоцтві про смерть, за загальним правилом, вказується не день смерті особи, а саме день набрання законної сили відповідного рішення суду. Слід припускати, що особа могла померти в інший день або ж взагалі залишить живою. Більше того, умова про смерть може бути спростована у судовому



порядку. У цьому і проявляється суть такої категорії як фікція.

Очевидною фікцією є також припущення про те, що рухома річ є нерухомістю і навпаки. Адже як у римському праві раби вважались нерухомістю, так в українському законодавстві засоби транспорту прирівнюються до нерухомості, що не відповідає дійсності в реальному житті, адже ні раби, ні засоби транспорту не є невіддільними від земельної ділянки, за класичним визначенням нерухомих речей [13, с. 223].

Ще одна фікція впливає із ч. 6 ст. 83 ЦК України – якщо ухилення замовника від прийняття виконаної роботи потягло за собою зміну строку здачі самої роботи, вважається, що право власності на річ перейшло до замовника у момент, коли повинно було відбутись передання.

Отже, норми, які містять слова «припускається», «вважається», слід визначати юридичними фікціями.

Цивільному законодавству також відомі аналогічні фікціям засоби регулювання суспільних відносин символи і символічні дії. У приватному праві до них можуть бути віднесені певні жести учасників торгів на біржі, конклюдентні дії. Символ завжди позначає щось, це зовнішній образ реального наміру. Фікція ж не приховує жодної реальності [17, с. 105].

Вважаємо, що наявність такого правового елементу як юридична фікція, підкреслює важливість існування та функціонування правових норм, оскільки виконує функцію спрощення. Проте слід пам'ятати про таку проблему, як невіддільність фікції від цивільно-правових відносин.

Крім того, дуже часто науковці застосовують поняття «фікція» в одному значенні із «презумпцією» та «припущенням».

Розмежування між презумпціями і фікціями супроводжувалося певними ускладненнями через наявність у правовому полі неспростовних презумпцій. Категоричність неспростов-

них презумпцій та їх непричетність до процесу доведення дещо зближує їх із фікціями, але це не є підставою для того, щоб вважати їх фікціями. Презумпції та правові фікції розрізняють за їхніми функціями, оскільки функція подолання невизначеності, яку виконують неспростовні презумпції, на відміну від фікцій, не є для них основною. Схожість цих понять полягає у тому, що вони виступають засобами процесуальної економії та спрощення нормативного матеріалу. Що стосується відношення презумпцій і фікцій до процесу доказу, то в цьому випадку їхні функції істотно різняться. Якщо презумування за своєю суттю є пізнавальним прийомом, то фікції до процесу пізнання не мають відношення. Фікція може використовуватися в процесі юридичної справи тільки як формальний доказ. Переважна більшість презумпцій концентруються в процесуальних галузях права, а фікції частіше містяться в матеріальному праві України [14, с. 12].

Щодо «припущення», то ним являється певне передбачення про відсутність чи наявність конкретних юридичних фактів. Для реалізації правового припущення необхідне його неспростування. Суть фікції ж полягає у тому за конкретних обставин певним категоріям надається значення юридичних фактів.

Висновки. Загалом і презумпції, і фікції являють собою засоби необхідної формалізації права та дають можливість останньому більш повно та ефективно об'єктивуватися. Наведені засоби юридичної техніки можуть бути використані для віддзеркалення тієї чи іншої ідеології та формування різнополярних правових технологій.

Фактичну відсутність у доктрині права єдиної точки зору на сутність правової презумпції і фікції обумовлюють зв'язком наведених понять з моделюванням абстрактних явищ. За правовими позиціями переваги у моделюванні надаються методу



формальної логіки, за яким презумпцію необхідно розглядати як складне умовне передбачення з високим ступенем ймовірності. Таке передбачення може прямо або опосередковано закріплене у правовій й нормі або бути звичним, пов'язаним з існуванням об'єктивних явищ.

З огляду на викладене, потребує подальшого дослідження питання співвідношення таких правових явищ презумпція і фікція і їх застосування у нормах цивільного законодавства, бо якщо фікція, викладена у правовій нормі закріплює неіснуюче, але таке, що має неабияке значення для розвитку суспільних відносин та подолання колізій і прогалін у законодавстві, то права презумпція передбачає припущення, що існує. І його неспростовність презюмується.

Стаття присвячена розгляду поняття законодавчої техніки та таким її прийомам як презумпція і фікція. Вказано на проблематику юридично-технічної досконалості нормативно-правових актів та важливості розробки понятійно-категоріального апарату правової науки під час створення, оформлення та систематизації законів. Акцентовано увагу, що ключовим поштовхом для творення правових норм є певна суспільна проблема, яка з допомогою використання певних юридичних прийомів знаходить своє відображення у законодавчих актах. Особливо наголошується на правильності побудови цивільно-правової норми та необхідності використання під час її формування так званого понятійного ряду як сукупності декількох визначень певного поняття.

Окремо зосереджено увагу на розгляді таких прийомів законодавчої техніки як презумпція і фікція, проаналізовано їх особливості в контексті цивільного законодавства.

З позиції міжгалузевості проаналізовано презумпцію вини та

наведено необхідність приведення понятійного апарату цієї категорії у відповідність з вимогами положень зобов'язального права, зокрема деліктних зобов'язань.

На підставі аналізу цивільно-правових норм наведено особливості такої непрямой цивільно-правової презумпції, як презумпція справедливості, добросовісності та розумності. Наголошено на проблематиці її застосування через відсутність нормативного закріплення.

Стверджується доцільність використання фікцій в якості інструменту закріплення вимислу у нормах права. Наведено передумови виникнення та використання правових фікцій у законодавстві. Вказано і на аналогічні фікціям засоби регулювання суспільних відносин. Наголошується на необхідності розмежування категорій презумпція та фікція, оскільки досить часто ці поняття застосовуються в одному значенні.

Констатується, що і презумпції, і фікції є необхідними засобами формалізації права та дають можливість останньому більш повно та ефективно об'єктивуватися, а отже, потребують подальшого дослідження питання співвідношення цих правових явищ, і їх застосування у нормах цивільного законодавства.

Ключові слова: цивільне законодавство, цивільно-правові норми, законодавча техніка, прийоми законодавчої техніки, презумпція, фікція.

Babiuk M., Geletska I. Legislative technique and its use in civil and legal norms

The article deals with the consideration of the concept of legislative technique and its methods such as presumption and fiction. The problems of legal and technical perfection of normative legal acts and the importance of developing the



conceptual and categorical apparatus of legal science during the creation, design and systematization of laws are pointed out. The paper focuses on the fact that the key impetus for the creation of legal norms is a certain social problem, which through the use of certain legal techniques is reflected in legislation. Particular emphasis is placed on the correctness of the construction of civil and legal norm and the need to use in its formation of the so-called conceptual series, as a set of several definitions of a particular concept.

Special attention is paid to the consideration of such methods of legislative technique as presumption and fiction as well as to the analysis of their features in the context of civil legislature.

From the standpoint of intersectoral approach, the presumption of guilt is analyzed and the need to align the conceptual apparatus of this category with the requirements of the provisions of Binding Law, including tort obligations.

Based on the analysis of civil and legal norms, the peculiarities of such an indirect civil and legal presumption as the presumption of justice, good faith and reasonableness are given. The problem of its application due to the lack of normative consolidation is emphasized.

The expediency of using fictions as a tool to enshrine figment in the norms of law is affirmed. The preconditions for the emergence and use of legal fictions in the legislation as well as similar to fictions means of regulating social relations are pointed out. The need to distinguish between the categories of presumption and fiction is emphasized, as quite often these concepts are used in the same sense.

It is stated that both presumptions and fictions are necessary means of formalizing the law and allow the latter to be more fully and effectively

objectified, and therefore they need further study of the relationship between these legal phenomena and their application in civil legislature.

Key words: civil legislation, civil and legal norms, legislative technique, methods of legislative technique, presumption, fiction.

Література

1. Щербина В.С. Соціальне призначення засобів законодавчої техніки. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 11. С. 179–183. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/39.pdf> (дата звернення: 04.12.2021).

2. Мейер Д.И. О юридических вымыслах и предположениях, о скрытых и притворных действиях. Избранные произведения по гражданскому праву. Москва. Статус, 2003. 426 с.

3. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина : Академічний курс : Підручник. 2-ге вид., допов. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 594 с.

4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 28.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.12.2021).

5. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області у справі №161/17220/18від31січня2019року URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/79719440>

6. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2018 р. у справі № 686/10520/15-ц. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnun=72243643&red=10000377384e3699b7d42dd7e040e1bf86881c&d=5>

7. Голодницький Е. Презумпции и фикции в новом Гражданском кодексе Украины. Юридическая практика. 2004. № 48(362). С. 6–7.

8. Лушенко Р.Д. Презумпції у праві: питання теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 234 с.

9. Котуха О.С. Непрямі презумпції справедливості, добросовісності та розумності в Цивільному праві України. Митна справа. Серія: Питання розвитку окремих галузей та інститутів українського законодавства та



- науки. Ч. 2. 2011. № 5(77). С. 350–356. URL: <https://ignorik.ru/ign/135/d-134117/7z-docs/2.pdf> (дата звернення: 05.12.2021).
10. Шевченко Я.М. Цивільне право України : науково-практичний коментар. Київ : концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 692 с.
11. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Москва. «Статут», 2001. 353 с.
12. Луспенник Д.Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці. Харків : Харків юрид., 2005. 432 с.
13. Величко О. Юридичні фікції в цивільному праві. URL: http://ektair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10174/Velychko_Yurydychni_fiktsiyi_v_tsyvil'nomu.pdf (дата звернення: 06.12.2021).
14. Уляновська О.В. Фікції в правовій системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2010. 23 с.
15. Конституція України Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
16. Кузнецова О.А. Специализированные нормы российского гражданского права: теоретические проблемы : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2007. 430 с.
17. Павличенко О.В. Юридичні фікції в приватному праві. Судова апеляція. 2017. № 1(146). С. 99–106.

